

גרעיני התיישבות תורניים: אחיזה בקרקע ולימוד התורה, לצד מענה לכורח הביטחוני

18.04.2024 | קלוטשטיין | written by

פתיח

מסמך זה נכתב במסגרת פרויקט ישראל 2.0, בהובלת פרופ' גבי סיבוני ופרופ' קובי מיכאל. לפרויקט יש שלושה שלבים עיקריים: בשלב ראשון יופצו מסמכים הממפים את עיקרי האתגרים והבעיות בנוגע לנושאים השונים המטופלים בפרויקט. בשלב השני יופצו מסמכים המציגים את ניתוח המשמעויות, ההמלצות והמענים לאותם נושאים. בשלב השלישי יגובש מסמך אינטגרטיבי לכלל הנושאים.

מסמך זה נכתב תחת הבקרה וההכוונה של פרופ' קובי מיכאל ופרופ' גבי סיבוני, במסגרת אשכול יחסי רוב-מיעוט בישראל. במסגרת אשכול זה נדון בהרחבה במנעד סוגיות הקשורות למגזר החרדי בישראל וליחסים בין המגזר החרדי למגזרים אחרים במדינה.

מבוא

מלחמת חרבות ברזל והשלכותיה חידדו בישראל כמה תובנות יסודיות בנוגע לקשר שבין אחיזה בקרקע, יישובה ועיבודה החקלאי לבין הביטחון. בין היתר צפה מחדש ההבנה שבמקום שבו עוברת המחרשה נקבע הגבול, וכי להתיישבות, יחד עם הצבא, יש תפקיד בהגנה על הגבולות. במקביל גם התחדדה התפיסה שלתושבי הפריפריה יש תפקיד מרכזי בנשיאת הנטל הביטחוני הכרוך בביטחון הגבולות והמרחבים הפריפריאליים, וכי עליהם להיות מוכנים לעת פקודה ולהגן על עצמם, לפחות כמענה ראשוני.

בעשרות השנים האחרונות התכנסה החברה הישראלית באזור מרכז הארץ, ומנגד ניכר מחסור גדול בידיים עובדות במקצועות חקלאיים ובהתיישבות [?] אזורים שלרוב היו בפריפריה ואופיינו בתנאי חיים קשים יותר. באותה עת גברו האיומים על ישראל משלל הזירות האזוריות שמקיפות

אותה, מה שהגביר את הצורך לתת מענה ביטחוני נרחב ועוצמתי על פני שטח גיאוגרפי גדול.

במקביל, הדיון הציבורי סביב סוגיית השוויון בנטל עלה בעת האחרונה לטונים גבוהים במיוחד, כאשר רוב בני הקהילות החרדיות סירבו במצוות רבניהן להתגייס לצבא במהלך המלחמה. עוד קודם לכן הוצג השוויון בנטל כנושא מרכזי בדיון המוסרי על הצורך של כלל הציבור הישראלי, כולל החרדים, לשאת בנטל המאבק הקיומי של היהודים בארץ ישראל. בנוסף נטען כי גיוס חרדים עשוי לסייע בעתיד ² אחרי שהצבא יקלוט אותם, יכשיר אותם ויקים מערכים ייעודיים שיאפשרו להם לשמור על סגנון חייהם ³ להשלים את פערי כוח האדם שנוצרו בצה"ל במלחמה הזו, בין אם במערך המילואים ובין אם במערך הסדיר.

במאמר זה נבקש לבחון מתווה שייתן מענה חלקי לסוגיה. מתווה זה יוכל לספק מענה לצורכי הקהילה החרדית, שמאופיינת בילודה גבוהה, ועקב כך מתמודדת עם מחסור בעתודות קרקע ודיוור. התוכנית גם תתאים לרצונה לשמור על אורח חיים תורני, ותביא לידי ביטוי השתתפות בנשיאה בנטל במסגרת הסדר גיוס מוסכם. בנוסף, המתווה עשוי לתת פתרון לבעיית ההתיישבות היהודית, למלא פערים במקומות שבהם התושבים אולי עשויים לא לחזור אליהם, וגם להתחיל תהליך ראשוני של שילוב חרדים במסגרות ממלכתיות. בסופו של התהליך, המיזם עשוי להקנות למתגייסים מיומנויות הדרושות לשוק העבודה.

התיישבות בקרקע וגיוס חרדים

המציאות הביטחונית כיום זימנה שוב תזכורת לקשר שבין ההתיישבות והאחיזה בקרקע לבין הביטחון. המלחמה הרב-זירתית מותחת את יכולותיו של הצבא, מחייבת אותו להקצות את חייליו למשימות בעומק החזית, ומותירה פעמים רבות את כוח האדם שמופקד על ביטחון הגבולות במחסור בעייתי.

אחת ההשלכות החמורות של המלחמה הייתה פינוי יישובים בצפון הארץ ושיכון התושבים באזורים אחרים, כאשר מועד חזרתם טרם ידוע, ולא ברור מי מהתושבים יסכימו לשוב לבתיהם ובאלו תנאים. מצב אי הוודאות הזה מותיר אזורים שלמים בגבול הצפון ובעוטף עזה ריקים מתושבים. היעדר אוכלוסייה אזרחית במקום, לצד הנטל הגדול על הצבא, יוצרים ריק ביטחוני והתיישבותי, ופוגעים בריבונות מעצם אי יכולתה של המדינה לאפשר את מגורי אזרחיה בבתיהם.

ההתגייסות המרשימה של חיילי המילואים והמתנדבים למלחמה בעזה אינה מסתמנת כפתרון אפשרי למצב זה: המילואימניקים עלו על מדים כחלק ממאורע זמני וקצוב בזמן, ואילו הצורך למצוא פתרונות לטווח הארוך בנוגע להתיישבות בפריפריה מורכב יותר. הדור הישראלי הצעיר, ערכי ככל שיהיה, מחפש את המגורים במרכז הארץ, מבקש לעצמו איכות חיים גבוהה, ומעדיף מקצועות חופשיים כגון הייטק ותעשיות טכנולוגיות אחרות, שקיימים בעיקר באזור גוש דן רבתי. לא בטוח שצעירים רבים יסכימו לוותר על דרישותיהם לנוחות ולהקדיש כמה משנות חייהם למימוש ערכי ההתיישבות, למרות חשיבותם הלאומית.

סוגיה בעייתית אחרת שצפה ועולה כיום בשיח הציבורי קשורה בדחיית החובה החוקית לגיוס חרדים זה שנים רבות [2] עניין שהתחדד במיוחד על רקע המלחמה והיעדרו הכמעט מוחלט של פלח אוכלוסייה, המהווה כ-15 אחוזים מהחברה בישראל, מהמאמץ המלחמתי נגד חמאס. באחרונה קבעה היועצת המשפטית לממשלה, לראשונה ובניגוד למציאות ששררה עד כה, כי כבר כעת פקעה האפשרות החוקית להמשך דחיית הגיוס בשל תום ההסדר החוקי שהתקיים עד עתה, לאחר שהוארך שוב ושוב על ידי הכנסת ובית המשפט. משמעות החלטתה היא החלת חובת הגיוס לצה"ל על כל החרדים בגיל המתאים ועל אלו שגיוסם נדחה, ומנגד שלילת המימון לישיבות שלא ישלחו את תלמידיהן להתגייס.

במקביל הלכה והקצינה האווירה הציבורית, והיא מזכירה את השיח ששרר בישראל טרם מתקפת 7 באוקטובר, ואשר התאפיין בהיבדלות, קיטוב ושנאה בין חלקים שונים בחברה הישראלית. באופן נקודתי, החלטת היועמ"שית והמתקפה הציבורית על החרדים הובילו להקשחת עמדות ולציפוף השורות בקרב החרדים והנהגתם, באופן שהופך כל אפשרות לפתרון בהסכמה בטווח הקרוב לקשה הרבה יותר.

יתרה מכך, נראה כי המציאות שקיבעה היועצת המשפטית לממשלה לא באמת תביא בשורה חדשה: מכיוון שסביר להניח כי לא נראה בזמן הקרוב משטרה צבאית עוצרת מאות בחורי ישיבה חרדים, לא ייווצר גם כעת פתרון שיסייע לסוגיית השוויון בנטל. במקביל, החרדים יוסיפו להצטייר באופן שלילי וכמי שאינם מוכנים להתגייס למאמץ הקולקטיבי, ואף יתמודדו עם איומי מעצר, עם שלילת תקציבים ועוד. כתוצאה מכך, קרוב לוודאי שכל שצפוי הוא המשך העימות, מה שיוביל לקיטוב מעמיק והתבצרות נוספת של כל צד בעמדתו.

כל פתרון אחר לסוגיה צריך להתמקד בצרכים ובאתגרים של כל אחד מהצדדים, זיהויים ומתן מענה להם. פתרונות כאלה, למשל, צריכים להתייחס לרצון החרדי לשמור על היבדלות מאורח החיים החילוני, ובמקביל לאפשר את קיום אורח החיים החרדי [2] בין היתר בסוגיות של הפרדה בין גברים לנשים, כשרות מהדרין ועוד. בנוסף, החרדים יבקשו להמשיך, בהיקף כזה או אחר, את קיומו של מודל תורתם-אומנותם, המאפשר לתלמידי חכמים אשר מקדישים את חייהם לתורה להמשיך ללמוד בישיבות. החרדים גם מעוניינים למנוע גיוס בכפייה של כל הצעירים החרדים, ולהימנע מאובדן תקציבים שיאיים על עולם הישיבות.

בשולי הדברים, נציין כי ייתכן שהחיפוש אחר פתרון הוליסטי נועד מראש לכישלון, שכן מדובר בסוגיה מורכבת שלא זכתה עד כה להתייחסות ראויה במשך שנים. מסיבה זו, אולי דווקא החשיבה בכיוון של מגוון פתרונות נקודתיים תאפשר יציאה מהמבוי הסתום, לקראת גיבוש של הסדר במסגרת כוללת ונרחבת.

גרעינים חרדיים בהתיישבות

מתווה אחד ששב ועולה כאפשרות לפתרון אתגר ההתיישבות בפריפריה ובגבולות הוא הקמה מחדש והחייאה של גרעיני נח"ל, במתכונת דומה לשנים המוקדמות של מדינת ישראל הצעירה.

ההיאחזות בקרקע במסגרות אלה, שכוללת הכשרה צבאית ונוכחות ביטחונית בפריפריה, יכולה להוות מענה גם לבעיות שעימן ישראל מתמודדת כיום. אלא שכאמור, המחסור בכוח אדם מקשה על יישום מתווה זה.

זה המקום שבו גם צעירים חרדים יוכלו להשתלב. אם תשכיל מדינת ישראל לענות על החששות של אוכלוסייה זאת מגיוס, על כל המשתמע ממנו, ולנתב אותה לפריפריה ולמסגרת ממלכתית-צבאית, היא תוכל לספק פתרון ² גם אם נקודתי ומצומצם ³ לאתגר ההתיישבות הנוכחי. המתווה שאנו מציעים כולל הקמת גרעינים חרדיים שיישלחו להתיישב בפריפריה ובגבולות כמסגרת אחידה של בני הקהילה החרדית בלבד. חברי הגרעינים יתגייסו לצבא, אך ישרתו רק במסגרת ההיאחזות, וכך יתרמו לביטחונה של ישראל, יהיו שותפים לנשיאה בנטל, ובמקביל יוכלו לשמור על אורח חיים המתאים לרצונם, להמשיך את לימוד התורה, ולהימנע מאיומים חיצוניים על האידיאולוגיה שהם דוגלים בה.

ראשית, חשוב להדגיש שכל מתווה אפשרי ברוח כזו צריך להיבנות במסגרת שיח עם ראשי הקהילה החרדית, רבניה ומנהיגיה, והוא אינו יכול להיעשות בכפייה. מבלי לענות על חששות ברורים של הקהילה ולקבל את הסכמתה למיזם כולו ⁴ אין היתכנות לקיומו וליישומו. שנית, מומלץ לבחון לעומק אילו אוכלוסיות חרדיות רלוונטיות למיזם: לא כל הזרמים הרבים מספור בחברה החרדית מתאימים למתווה כזה. כדי שהמיזם הזה יצליח, חשוב לגייס אליו גם אוכלוסיות שעד כה לא הצטרפו למסגרת הצבאית כחלק מהגיוס לנח"ל החרדי, למשל. כתוצאה מכך, ברור שהמתווה גם ייושם באופן מוגבל ומצומצם.

נקודה נוספת שיש להדגיש היא שההתיישבות בגרעינים מוכרחה להיעשות במסגרת גיוס לצה"ל, וזאת מכמה טעמים: היא תספק מענה לדרישה להשתתפות המגזר בנשיאה בנטל, תהיה כלי נוסף למיתון המחלוקת הציבורית העמוקה שקיימת כיום בארץ, ותוכל להפוך לגשר בין ציבורים שונים באוכלוסייה הישראלית. היא גם תהווה מענה, חלקי ככל שיהיה, למצוקת כוח האדם בצה"ל. כמו כן, היא תחשוף את הצעירים שהתגייסו אליה לעשייה הביטחונית, ההתיישבותית והחקלאית. מכיוון שההתיישבות באזורי ספר ובנקודות גבול תחייב את בני הגרעין להגן על עצמם, לפחות כמענה ראשוני לאתגרים ביטחוניים, הם יצטרכו לעבור הכשרה בסיסית צבאית במסגרת צה"ל.

הגיוס כמסגרת אחידה יאפשר לצבא להתייחס לחששות ולצרכים של הקהילה החרדית. כך למשל, גיוס של צעירים חרדים רבים מחייב את צה"ל לפתור אתגרים בתחום הכשרות, ההפרדה בין גברים לנשים ועוד. אם יגיעו הצעירים הללו לצה"ל כמקשה אחת, נבדלת וברורה, יוכל הצבא ביתר קלות לענות על צרכיה מבלי שיצטרך לבצע שינויים מבניים מרחיקי לכת בצה"ל כולו. יתרה מכך, השמירה על גרעין נבדל תקל על החשש החרדי מאיומים של חשיפה לתרבות חילונית, ולשמור על מסגרת של עיסוק תורני ולימוד תורה. לבסוף, במסגרת הגרעינים הללו יקיימו הצעירים החרדים את מצוות יישוב הארץ, והאפשרות להשתקע גם בטווח הארוך בנקודות היישוב שיקימו תהווה חלופה נוספת למצוקת הדיור בקרבם.

איך תתבצע הקמת הגרעינים? צעירים חרדים יעברו מיונים לגיוס לשירות ביטחוני לצורך בדיקה של מידת התאמתם למיזם ההתיישבות. אלו שיחפצו בכך, יוכלו להתגייס לגרעינים. הם יעברו טירונות והכשרה, שיכללו היכרות בין חברי הגרעין, אימוני לחימה, והקניית ידע בחקלאות ובבנייה. לאחר ההכשרה הבסיסית יישלחו החיילים הצעירים לנקודות ההיאחזות שנבחרו למענם, תוך שמירה על ליווי צמוד של הצבא לצורך הקמת הקהילה החדשה, ההיבטים הביטחוניים והטכניים, ועוד.

כדי להבטיח את הצלחת ההתיישבות, כדאי לשקול אפשרויות של בניית מודל קהילתי עוד לפני העלייה לקרקע. משמעות הדבר, בהתאמה לאוכלוסייה החרדית ואורח חייה, היא בחינה של הקמת ישיבה או מסגרת תורנית אחרת בנקודת ההיאחזות, שסביבן תיבנה קהילה של צעירים שיעסקו גם בעבודת הבינוי וההתיישבות, אך במקביל יקפידו על אורח החיים התורני ולימוד התורה.

הקמת ישיבה תיתן לנקודות ההתיישבות גם אופק עתידי, שכן היא תאפשר מאוחר יותר בנייה של "כולל" ושילוב של זוגות נשואים צעירים בהתיישבות. כך תתפתח בהמשך קהילה שלמה, שתוכל לצמוח בעתיד ליישוב מגובש. ניתן לשלב במתווה, לצד צעירים שיגויסו לצבא, גם יישובים במקום של לומדי תורה שתורתם-אומנותם, מבלי שיעלו על מדים. הם יתבקשו להמשיך את לימוד התורה בקהילות ייעודיות למשך תקופה קצובה כתנאי להמשך קבלת הפטור מהצבא. כמו כן, אפשרות נוספת שתקל אולי על יישום המתווה היא בחינה של גיוס קבוצות מגובשות שכבר קיימות [2] כיתות שלמות אשר תלמידיהן יסיימו את לימודיהם התיכוניים, למשל, ויכללו להתגייס כחבורה אחת מגובשת, בעצת רבניה, בהדרכתם ובברכתם.

יתרונות וחסרונות

למיזם שהצענו יש יתרונות וחסרונות, ויש לשקול את אופן גיבושו ואת יישומו בהתאם.

יתרונות

- המתווה משלב גיוס של צעירים חרדים למסגרת הצבא, אך מאפשר להם לשמור על קהילתיות סגורה ואורח חיים משלהם. כך לא יהיה "איום" חיצוני על דרך החיים המועדפת עליהם, ותינתן לצה"ל אפשרות לספק להם פתרונות נקודתיים בעניין כשרות או שירות לצד נשים, למשל.
- ההימצאות בתוך מסגרת צבאית יכולה לסייע לקידום הדרישה הציבורית להשתתפות המגזר החרדי בנשיאה בנטל, ובמקביל גם לחבר צעירים בחברה החרדית למסגרת ממלכתית.
- הצבה של צעירים בגבולות תענה על הצורך הביטחוני, ההתיישבותי והאחיזה בקרקע באמצעות הרחבת גרעיני התיישבות לאורך הגבולות, ובחיזוק יישובים קיימים שתושביהם חוששים לחזור או אינם רוצים לחזור ולהתיישב בהם. הימצאות חלק

מהקהילות הללו בגבולות המדינה תחייב גם את המתגייסים לשמור על עצמם, מה שישלב אותם באימונים צבאיים, ברמה הבסיסית לפחות.

- המסגרת מעודדת עבודה במלאכות כפיים, שאינן נחשבות נפוצות בציבור החרדי, אך מותירה גם זמן ללימוד והמשך חיים תורניים ולימוד תורה למעוניינים לעסוק בכך. המסגרת החלוצית תחבר צעירים בעולם החרדי לעבודת הקרקע, ותסייע להשתלבות משמעותית יותר בחברה הישראלית ובשוק העבודה.
- המסגרת יכולה לענות בטווח הרחוק על הצורך של הציבור החרדי, שגדל דמוגרפית במהירות גדולה יותר מציבורים אחרים בישראל, לנקודות יישוב נוספות ונרחבות יותר.

חסרונות

- לא מדובר במסגרת גדולה ורחבה, שאף אינה רלוונטית באופן גורף לכלל הצעירים במגזר החרדי. אפשר שהיא תהפוך רק לנחלתם של שוליים או של נערים הנושרים ממסגרות תורניות, בדומה למי שמתגייסים לנח"ל החרדי.
- באווירה הציבורית כיום, כאשר המחנה החרדי חש מותקף ומתכנס בתוך עצמו, הפתרון הזה עשוי לא להיות רלוונטי בטווח הזמן המידי, שכן הציבור החרדי מתרחק מגיוס בכלל, וחושש מכל משהו שנראה כמו גיוס בכפייה. ניתן לבחון את הרעיון בטווח זמן ארוך יותר, ולשקול גם דרכים לשווקו באופן נכון, כך שלא ייצור אנטגוניזם בקרב החרדים.
- בניגוד לגרעיני נח"ל, שכללו חברות מעורבות, הגיוס לגרעינים החרדיים יורכב מגברים בלבד. יש לתת את הדעת על פתרון לטווח הארוך לצעירים כדי שירצו להישאר ולהתיישב בנקודות הללו גם לאחר השלמת שירותם. ייתכן שבניית גרעין תורני, ישיבות למשל, שסביבו ייבנה הגרעין ההתיישבותי ויכלול גם "כולל", יאפשר חזון ארוך טווח יותר.
- המודל עשוי להיחשב נחות לעומת מקצועות "איכותיים" יותר בצבא, כגון היי-טק, סייבר או תחומים טכנולוגיים אחרים. לכן יש להקפיד על שיווק נכון שלו, כולל הדגשת הערך האידיאולוגי של האחיזה בקרקע, יישוב הארץ ועוד. אפשרות אחרת היא הקמת חממות טכנולוגיות או הכשרות בתחומים טכנולוגיים באותן היאחזויות, ואפילו שילוב של מכונים מתקדמים במקצועות חקלאיים, שיאפשרו השתלבות מקצועית של תושבי המקום בעשייתם.

סיכום והמלצות

החברה הישראלית מתמודדת היום עם מצב חירום חמור במיוחד ועם מלחמה רב-זירתית, ובמקביל נקרעת מבפנים ועוברת קיטוב סביב סוגיות פנימיות, כולל השוויון בנטל. עם זאת, במצב העניינים הנוכחי אין לישראל אפשרות להתבוסס בבוח המחלוקת, ועליה לעשות את כל הדרוש, כולל חשיבה "מחוץ לקופסה", כדי להגיע לעמק השווה ולעמוד מול שלל האיומים שניצבים מולה.

המתווה שהצענו עשוי להיות פתרון חלקי למחלוקת זו. לשם יישומו המהיר, ראשית יש לבנות תוכנית לגיוס החרדים בגרעיני ההתיישבות, אך לשמור על ערוץ הידברות פתוח מול מנהיגי החרדים וראשי הקהילות, בניסיון לתת מענה במסגרת התוכנית לצורכיהם הייחודיים. במקביל, הצבא או אנשים שימונו במיוחד לצורך ביצוע התוכנית יוכלו לבנות חזון ארוך-טווח לקהילות שיתיישבו בנקודות ההיאחזות של הגרעינים, כדי שיוכלו להשתקע בהן ולהתבסס גם שנים רבות לאחר מכן. חזון זה צריך לכלול פירוט של האמצעים הנחוצים והמודל הרלוונטי לצורך ההשתקעות שם.

אחרי בניית התוכנית וקבלת ההסכמה עליה, יידרש מאמץ לשיווק נכון שלה לציבור החרדי, בדגש על קהלים בציבור החרדי שמתאימים להשתלב ביוזמת הגיוס לגרעינים. גם אם ייבחר מתווה שבמסגרתו כיתות שלמות יגויסו לגרעין, ניתן יהיה למשוך אליו גם מתגייסים בודדים, בתיאום עם ההנהגה הרוחנית של הגרעין. לבסוף, הצבא עצמו יצטרך להתכונן ולבנות מערך צבאי שיותאם לקליטת החרדים במקומות היישוב שלהם, ליוויים ומתן סיוע להם, כולל בממד הביטחוני. בעתיד, מודל הקליטה של החרדים כחלק מתוכנית זו יוכל לשמש בסיס לתוכנית גיוס נרחבת של החרדים לצבא.

יש במתווה המוצע פוטנציאל להפוך לגשר בין קבוצות שונות בחברה, בתקופה שבה רווחת ההבנה בעקבות אירועי 7 באוקטובר כי עלינו להעדיף ולטפח את המכנים המשותפים שמאחדים אותנו כישראלים על פני הדגשת המחלוקות והרחבתן. מעבר לממד ההתיישבותי ומענה אפשרי לאתגרים ביטחוניים, הרעיון שפורט כאן בעיקר משדר מסר ישראלי חשוב: כולנו יחד, כולנו נרתמים, וכולנו מתגברים על ההבדלים שבינינו לטובת הכלל. זהו גשר כלל-ישראלי, המחבר בין החברות השונות והמגוונות, והוא חשוב מאין כמותו בימים שבהם הסולידריות ששבה והתגלתה לאחר מתקפת חמאס עלולה להישחק בשל המתחים ששבים וצפים מעל לפני השטח וההתרחקות מטראומת ה-7 באוקטובר.